

המהפך – הבחירות לכנסת התשיעית (1977)

משמעות המושג גוש חוסם והברית ההיסטורית החדשה

יחיעם ויץ

מבוא

הבחירות לכנסת התשיעית, שנערכו ב־17 במאי 1977, חוללו אירוע פוליטי רב־חשיבות – מהפך שהביא לקץ שלטון תנועת העבודה ומפלגת פועלי ארץ ישראל (להלן: מפא"י) ולתחילת שלטון חדש: ברית בין מחנה הימין למפלגות הדתיות. לפיכך לא היו אלו עוד בחירות, אלא אירוע היסטורי כמו הבחירות לקונגרס הציוני הי"ח, שנערכו ב־1933 והביאו לעליית מפא"י לשלטון – שלטון שנמשך 44 שנים. ראש הממשלה החדש שנבחר בעקבות המהפך היה מנחם בגין, והוא היה ראש הממשלה השישי של ישראל אחרי חמישה ראשי ממשלות מטעם מפא"י. בגין, שעמד בראש האופוזיציה עשרות שנים, נכנס ללשכת ראש הממשלה ב־21 ביוני 1977, ורבים ראו בצעד זה סמל בולט של השינוי הדרמטי שהתחולל בימים ההם.

מטרת מאמר זה איננה לעסוק בשאלה הכוללת כיצד הביאו המגמות המרכזיות של החברה הישראלית לידי החלפת השלטון ב־1977 – שאלה שיריעה זו קצרה לה. מטרתו לברר וללבן כמה נקודות שבאו לידי ביטוי במהפך וסביבו: את שאלת הגוש החוסם¹, את שאלת הגוש החוסם וד"ש, את עמדות העיתונות כלפי המהפך, את משמעות הברית בין הליכוד לבין המפלגות הדתיות ואת מקומו של מנחם בגין בברית זו. נוסף על כך, מטרת המאמר היא גם לברר מה המשמעות ההיסטורית של המהפך.

---

1. המאמר מתמקד בתוקף מושג זה בבחירות 1977, ולא בשינויים שחלו במפלגות רפ"י והמפד"ל. ב־1977 הייתה רפ"י חלק ממפלגת העבודה, ואילו ב־1965 הייתה מפלגת אופוזיציה למערך בראשות לוי אשכול, ולכן הייתה חלק מגוש הימין. ב־1977 הייתה המפד"ל מפלגה מרכזית של ממשלת בגין, ולכן הייתה חלק מגוש הימין, אך ב־1965 הייתה מפלגה מרכזית בממשלת אשכול, ולכן אפשר לראותה חלק מגוש השמאל.

משמעות המושג 'הגוש החוסם'

הסיבה המרכזית שהביאה לחילופי השלטון הייתה הצלחת הגוש הפרלמנטרי של מפלגות הימין והדתיים לחסום בפני הגוש היריב – מפלגות השמאל והמרכז – את האפשרות להרכיב ממשלה חדשה. אך ורק מפלגות הימין והדתיים היו מסוגלות להרכיבה. כדי להבין את משמעות מושג הגוש החוסם יש לעיין בגלגוליו החל מהבחירות לכנסת השישית, שנערכו בנובמבר 1965, ובו הגיעו מפלגות השמאל והמרכז לשיא כוחן, ועד בחירות המהפך עצמן, כ־12 שנים לאחר מכן.

גוש הימין והמפלגות הדתיות קיבל באותן בחירות 43 מושבים בכנסת בלבד: 26 מושבים (21.3% מקולות המצביעים) קיבל גח"ל (גוש חרות-ליברלים) ו־17 מושבים קיבלו המפלגות הדתיות (המפד"ל – 11 מושבים [8.9% מהקולות], אגודת ישראל – ארבעה מושבים [3.3% מהקולות], פועלי אגודת ישראל – שני מושבים [1.8% מהקולות]). המחנה של מפלגות השמאל-מרכז קיבל 77 מושבים בכנסת: המערך – 45 מושבים (36.7% מהקולות), רפ"י (רשימת פועלי ישראל) – עשרה מושבים (7.9% מהקולות), מפ"ם – שמונה מושבים (6.6% מקולות); הליברלים העצמאיים – חמישה מושבים (3.8% מהקולות); רק"ח – שלושה מושבים (2.3% מהקולות); העולם הזה – מושב אחד (1.2% מהקולות); מק"י – מושב אחד (1.1% מהקולות); סיעות הלויין של המיעוטים – ארבעה מושבים (3.2% מהקולות). בכנסת זו הגיע מחנה זה לשיאו: כמעט שני שלישים מחברי הכנסת היו חבריו.

ב־1968 הוקמה מפלגת העבודה, שהייתה איחוד של מפא"י, רפ"י ואחדות העבודה, ושנה אחר כך הוקם מערך בין מפלגת העבודה ומפ"ם.² המערך נהנה מרחב מוחלט בכנסת: בסיעתו היו 67 חברי כנסת.³ לא הייתה סיעה בכנסת בסדר גדול כזה, לא לפני כן ולא אחרי כן. זו הנקודה שבה החל תהליך ירידתו.

בבחירות לכנסת השביעית, שנערכו בשלהי 1969, חל שינוי מסוים בגודל הגושים. גוש הימין והמפלגות הדתיות גדל ל־50 ח"כים. המצב של גח"ל ושל שתי המפלגות החרדיות לא השתנה,⁴ ונראה שהעלייה נבעה מגורמים פוליטיים אחרים: המפד"ל השיגה מנדט נוסף,⁵ והוקמו שתי מפלגות חדשות שקשורות לגוש זה: המרכז החופשי בראשות שמואל תמיר, שפרש מגח"ל ב־1967, קיבל שני מושבים (1.2% מהקולות), והרשימה הממלכתית בראשות

2. מערך זה היה המערך השני. הראשון, שהוקם ב־1965, היה בין מפא"י לאחדות העבודה.

3. אלו הן סיעות המערך: מפלגת העבודה (מפא"י – 36 מושבים; אחדות העבודה – תשעה מושבים; רפ"י – תשעה [בן־גוריון סירב להצטרף למפלגת העבודה]), מפ"ם – שמונה מושבים, חבר הכנסת יזהר הררי, שעזב את מפלגת הליברלים העצמאיים, וארבעה חברי כנסת מטעם מפלגות הלויין הערביות.

4. מפלגת גח"ל השיגה תוצאה דומה מאוד לתוצאה בבחירות לכנסת הקודמת – 26 מושבים (21.2% מקולות המצביעים).

5. היא קיבלה 12 מושבים (9.7% מהקולות).

דוד בן־גוריון קיבלה ארבעה מושבים (3.1% מהקולות). פרדוקסלית, בן־גוריון, שעשה הכול כדי להחרים את תנועת החרות ואת מנהיגה מנחם בגין, תרם תרומה לא קטנה לחיזוק מחנה הימין בעצם הקמת מפלגתו, שהרוב המכריע של בוחריה באו מתנועת העבודה. לא הייתה זו תרומתו הראשונה לחיזוק מחנה הימין: בנובמבר 1965 הורכבה קואליציה בין רפ"י לגח"ל בעיריית ירושלים, והיא הביאה לבחירת טדי קולק, עוזרו הנאמן של בן־גוריון, לראשות עיריית הבירה.⁶

גוש מפלגות השמאל-מרכז קטן בשבעה מושבים. המערך הוא שספג את הירידה כולה, וירד מ־67 ל־60 מושבים, שכן הוא עצמו קיבל 56 מושבים (46.2% מהקולות), ומפלגות הלווין שהיו קשורות אליו קיבלו ארבעה מושבים (3.5% מהקולות). נוסף על המערך הפסידה המפלגה הליברלית העצמאית מושב אחד,⁷ אבל מפלגת העולם הזה, כוח חדש, השיגה מושב נוסף.⁸

למרות הפסד המערך רווחה התחושה כי המערכת הפוליטית יציבה וכי לא חל שינוי ניכר במערך הכוחות שהיה בכנסת הקודמת. תחושה זו באה לידי ביטוי בעיתונות: ב'מעריב' נכתב כי המערך אכן הפסיד את הרוב המוחלט שנהנה ממנו בכנסת הקודמת, אבל רוב הפסדו עבר למפלגתו של בן־גוריון. הודגש כי הוא לא הגיע לגח"ל אלא לרשימה הממלכתית שרוב בוחריה היו לשעבר אנשי רפ"י.⁹ תחושה זו הובעה גם בעיתון 'דבר', שבו נכתב כי המערך ירד בארבעה־חמישה מנדטים, וירידה זו הייתה צפויה לחלוטין "נוכח אי־השלמתם של חלק מחברי רפ"י עם האיחוד שמצאה ביטוייה בהצבעתם בעד הרשימה הממלכתית", אבל "הבוחר החזיר את המערך לכנסת השביעית מחוזק, אשר עולה פי שניים ויותר על זה של הסיעה השנייה בגודלה".¹⁰

בביוגרפיה על גולדה מאיר כתב מרון מדזיני: "הימין התחזק קמעה, אבל הבוחר סמך עדיין על מפלגת העבודה ועל ראש הממשלה".¹¹ לכאורה שידרו תוצאות הבחירות יציבות וחוסר שינוי של ממש, אבל מבחינה היסטורית אפשר לראות את ירידת המערך כשלב חשוב בתהליך מהיר שהביא לקריסתו בזמן קצר – פחות משמונה שנים.

הבחירות לכנסת השמינית, שנערכו ב־31 בדצמבר 1973, התקיימו בצילה המעיק של מלחמת יום הכיפורים. הבחירות היו אמורות להתקיים ב־30 באוקטובר 1973, אך הן נדחו בחודשיים בגלל המלחמה. היו שראו בתוצאות הבחירות תוצאות דרמטיות למדי: המערך הפסיד כעשירית מכוחו

6. ראו: ויץ, 2010.

7. היא קיבלה ארבעה מושבים (3.2% מהקולות), לעומת חמישה מושבים (3.8% מהקולות) שקיבלה בבחירות הקודמות.

8. היא קיבלה שני מושבים (1.2% מהקולות) בכנסת החדשה, לעומת מושב אחד בבחירות הקודמות.

9. "סיכומים ראשוניים", מעריב, 29 באוקטובר 1969.

10. "הבוחר לא הכזיב", דבר היום, דבר, 30 באוקטובר 1969.

11. מדזיני, 2008, עמ' 457.

וירד ל־51 מושבים (39.6% מהקולות)¹²; הליכוד, שהוקם בספטמבר 1973, ערב המלחמה, והיו לו 31 מושבים,¹³ השיג 39 מושבים – תוספת של שמונה מושבים.

הצלחת הליכוד באה לידי ביטוי בשתי נקודות מרכזיות: נקודה אחת הייתה שהליכוד קיבל את קולותיהם של יותר מ־30% מכלל המצביעים,¹⁴ ובפעם הראשונה מפלגה שאינה מפא"י או המערך התקרבה ל־40 מושבים בכנסת. הנקודה האחרת הייתה שהפער בין המפלגות הגדולות הצטמצם מאוד: בכנסת הקודמת היה הפער 30 מושבים, ואילו בכנסת החדשה הצטמצם הפער והיה 12 מושבים בלבד.

ואולם מנקודת המבט של הגושים היו התוצאות בכללן דרמטיות פחות, וארבעה מושבים בלבד עברו מגוש לגוש: לגוש השמאל-מרכז היו 66 מושבים, ושלושה מהם עברו מהמערך למפלגה חדשה – התנועה לזכויות האזרח (רץ) בראשות שולמית אלוני – שהייתה מפלגת שמאל מובהקת¹⁵ ואף הצטרפה לממשלת יצחק רבין שהוקמה ביוני 1974.¹⁶ לגוש הימין-דתיים היו 54 מושבים – שלושה מושבים עברו לליכוד מהמפלגות הדתיות.¹⁷ אם כן, למרות הטראומה הגדולה שגרמה המלחמה לחברה הישראלית, לא השתנה המערך הבסיסי של המערכת הפוליטית. למרות כישלוננו היחסי היה המערך הגוף הפוליטי היחיד שמסוגל להרכיב את הממשלה החדשה, ולמרות תחושת הערעור שגרמה המלחמה ועליית הליכוד, לא הצליחה המפלגה החדשה להגיע לשלטון.

לפיכך רבים הסיקו כי הליכוד ומנהיגו מנחם בגין לא יגיעו לשלטון לעולם. במאמר המערכת של 'מעריב' נכתב למחרת הבחירות כי המפולת שניבאו למערך, ורבים וטובים במערך חששו מפניה, לא נתקיימה, ולמרות העלייה הגדולה של הליכוד לא הגיעה העלייה לממדים שחששו מפניהם במערך וקיוו להם בסתר ליבם אנשי הליכוד.¹⁸ במאמר המערכת של 'הארץ' נכתב כי הליכוד מיצה את יכולתו האלקטורלית: "ספק רב אם הליכוד בהנהגתו של מנחם בגין יכול לצפות לשיפור נוסף".¹⁹

12. עם מפלגות הלויין הערביות ירד המערך מ־60 מושבים ל־54.

13. הליכוד הוקם באיחוד שלוש מפלגות: גח"ל (26 מושבים), הרשימה הממלכתית (שלושה מושבים) והמרכז החופשי (שני מושבים).

14. הוא השיג 30.2% מכלל קולות המצביעים.

15. שאר המפלגות בגוש זה היו המפלגה הליברלית העצמאית – ארבעה מושבים (3.6% מהקולות), רק"ח – ארבעה מושבים (3.4% מהקולות) ומוקד – תכלת אדום – מושב אחד (1.4% מהקולות).

16. אלוני הצטרפה לממשלה החדשה בתפקיד שרה בלי תיק, ואחרי כמה חודשים (באוקטובר 1974) התפטרה ממנה בגלל הצטרפות המפד"ל.

17. המפד"ל ירדה בשני מושבים – מ־12 מושבים לעשרה (8.3% מהקולות), והחזית הדתית התורנית ירדה במושב אחד – משישה מושבים לחמישה (3.8% מהקולות). חזית זו הייתה איחוד בין אגודת ישראל לפועלי אגודת ישראל.

18. "הציפיות והחששות: תיקו", יומן מעריב, מעריב, 1 בינואר 1974.

19. "משמעות התזוזה ימינה", מאמר המערכת, הארץ, 2 בינואר 1974.

במרץ 1974 הצליחה גולדה מאיר להרכיב ממשלה חדשה, אך ממשלה זו התפרקה אחרי חודש אחד בלבד, בגלל המחאה הציבורית בעקבות פרסום מסקנות הביניים של ועדת אגרנט. את הממשלה הבאה הרכיב יצחק רבין, בן הארץ, נציג הדור החדש בפוליטיקה הישראלית. הבחירות לכנסת התשיעית התקיימו ב־17 במאי 1977, ותוצאותיהן הביאו לידי מהפך. שתי נקודות דרמטיות שהתחוללו בבחירות היו קשורות למערך: האחת הייתה ירידתה הגדולה של המפלגה – היא השיגה 32 מושבים בלבד (24.6%, פחות מרבע כלל המצביעים)²⁰, הפסד של 19 מושבים, שהיו 37% מכוחה בכנסת הקודמת. היא הפסידה אפוא יותר משליש מכוחה. על הפסד זה כתבו כי מדובר "בהתמוטטות הגדולה ביותר בתולדות המדינה של אחת מהמפלגות הגדולות במערכת בחירות אחת"²¹. הנקודה האחרת קשורה לקודמת: בפעם הראשונה בתולדות המדינה נעשה המערך למפלגה השנייה בגודלה בכנסת. ואולם עליית הליכוד הייתה מתונה למדי: הוא עלה ב־10% בלבד מהבחירות הקודמות והשיג 43 מושבים (33.4%, שהם יותר משליש מכלל המצביעים). הפער בינו לבין המערך עמד על 11 מושבים, כמעט כמו הפער בין שתי המפלגות בכנסת הקודמת, אלא שעתה היה הפער לטובת הליכוד.

הגורם המרכזי למהפך לא היה הפער בין המפלגות אלא גורם אחר: תשעה מושבים עברו מגוש השמאל-מרכז לגוש הימין-דתיים: ארבעה מהם עברו לליכוד, שניים עברו למפד"ל,²² שניים למפלגה חדשה, שלומציון בראשות אריאל שרון,²³ ומושב אחד עבר למפלגתו של שמואל (סמואל) פלאטו־שרון. אם כן, בגוש זה היו 63 חברי כנסת, מספר שהיה רוב מוחלט. 43 מושבים לליכוד; 12 למפד"ל (9.2% מקולות הבוחרים); ארבעה לאגודת ישראל (3.3% מהקולות); שניים לשלומציון (1.9% מהקולות); אחד לפועלי אגודת ישראל (1.3% מהקולות);²⁴ אחד לפלאטו־שרון (2% מהקולות).²⁵ אם כן, הגוש של מפלגות השמאל-מרכז הפך מרוב למיעוט בפעם הראשונה בקורות המדינה. היו בו 57 חברי כנסת בלבד, ובמהלך 12 שנים, מאז הבחירות לכנסת השישית, הוא הפסיד 20 מושבים – יותר מרבע מכוחו – תהליך שאי־אפשר להפריז במשמעותו.

המפלגה השנייה בגודלה בגוש זה הייתה ד"ש (המפלגה הדמוקרטית לשינוי), שהשיגה 15 מושבים, ואחריה חד"ש, שהשיגה מושב נוסף,²⁶ ומחנה של"י, איחוד גורמי השמאל –

20. היו לו 33 מושבים, כולל המושב היחיד של מפלגת הלווין שלו.

21. אוריאל וברזילי, 1982, עמ' 231.

22. במקום עשרה מושבים שהיו לה בכנסת הקודמת.

23. מייד אחרי הבחירות היא הצטרפה לתנועת החרות, ושרון מונה לשר החקלאות מטעמה.

24. החזית הדתית התורנית התפרקה, ופאג"י רצה בבחירות בנפרד.

25. מפלגה זו יכלה לקבל מושב נוסף, אבל ברשימתה היה מועמד אחד – פלאטו־שרון.

26. ב־1977 הצטרפו הפנתרים השחורים לרק"ח, וצעד זה הביא לשינוי שם המפלגה לחד"ש: החזית הדמוקרטית לשלום ולשוויון. חד"ש קיבלה חמישה מושבים (4.6% מהקולות) – מספר המושבים הגבוה ביותר שקיבלה מעודה.

שלושה רסיסי מפלגות – שהתפרק מהר מאוד, קיבל שני מושבים (1.6% מהקולות). המפלגה הליברלית העצמאית ירדה מארבעה מושבים למושב אחד (1.2% מהקולות) וירדה לחלוטין מהבמה הפוליטית, ור"צ ירדה משלושה מושבים למושב אחד (1.2% מהקולות).

הרכבת ממשלה צרה ביוני 1977 ומשמעותה

במצב הפוליטי החדש היה בגין מסוגל אפוא להרכיב ממשלה צרה שהתבססה על מפלגות הגוש, בלי להתבסס על 15 המנדטים של ד"ש. ממשלתו הצרה – הממשלה השמונה עשרה – קיבלה את אמון הכנסת ב־20 ביוני 1977, ובקואליציה היוו 62 חברי כנסת בלבד.²⁷ הממשלה החדשה התבססה על שלוש מפלגות: על הליכוד, שהפכה מפלגת השלטון החדשה שהחליפה את המערך, ועל שתי מפלגות דתיות שהצטרפו לקואליציה החדשה – המפד"ל, שהייתה מפלגה ציונית-דתית, ואגודת ישראל, שהייתה מפלגה חרדית. שלא כמו המפד"ל, שהייתה חברה ברוב הקואליציות והממשלות במשך השנים, אגודת ישראל הייתה באופוזיציה משלהי 1952 – בדיוק חצי יובל שנים.²⁸ מאז הצטרפה לקואליציה החדשה הייתה מפלגה זו חלק אינטגרלי משלטון הליכוד ברוב מכריע של השנים מאז. כדי להרכיב את ממשלתו היה בגין מוכן להעניק למפלגות אלה לא מעט תפקידים שמעולם לא החזיקו בהם. במהלך השנים החזיקה המפד"ל בשלושה תיקים – בתיק הפנים, בתיק הדתות ובתיק הסעד – ובממשלה החדשה היא החזיקה שניים משלושה תיקים אלה – פנים ודתות²⁹ – וכן קיבלה שני תיקים בכירים נוספים שהיו כל השנים בידי מפא"י ומפלגת העבודה – תיק המשטרה³⁰ ותיק החינוך והתרבות, שהגיע לידי זבולון המר, מנהיג סיעת הצעירים במפלגה שכהן אחר כך בתפקיד שנים רבות.³¹ מבחינת אנשי המפד"ל הייתה קבלת תיק זה הישג גדול עד מאוד. במאמר המערכת של 'הצפה', יומון המפד"ל, נכתב: "הפקדת תיק החינוך והתרבות בידי איש התנועה היא מן החידושים ומאוירת השינוי שהממשלה החדשה מבשרת לעם למדינה".³²

27. הליכוד – 45 מושבים (עם שני נציגי שלומציון); המפד"ל – 12 מושבים; אגודת ישראל – ארבעה מושבים, וח"כ משה דיין מונה לשר החוץ בממשלה. חבר הכנסת קלמן כהנא, נציג פאג"י, לא הצטרף לקואליציה, וחבר הכנסת פלאטושרון תמך בממשלה בלי להצטרף לקואליציה.
28. היא הייתה חברה בממשלות הראשונות, מהקמת המדינה ועד התפרקות הממשלה השלישית, בדצמבר 1952. נציגה בממשלה היה מנהיגה יצחק מאיר לוין, שכהן בתפקיד שר הסעד.
29. תיק הסעד הפך חלק ממשד חדש: משרד העבודה והרווחה.
30. בתיק זה החזיק מנהיג המפד"ל יוסף בורג, שהיה גם שר הפנים.
31. המר כיהן בתפקיד שלוש פעמים: בשנים 1977-1984, אחר כך בשנים 1990-1992 ולבסוף בשנים 1996-1998.
32. "עם השלמת המלאכה", על המצפה, הוצפה, 20 ביוני 1977.

התפקיד המרכזי שקיבלו אנשי אגודת ישראל, שלא הסכימו לשבת בממשלה, היה יושב ראש ועדת הכספים, תפקיד שהיה כל השנים בידי מפא"י ומפלגת העבודה.³³ היושב ראש הראשון היה שלמה לורנץ, ואחריו כיהן בתפקיד אברהם שפירא. בשניהם ראו את "מנכ"לי המדינה" – עדות לעוצמת התפקיד ולעוצמת מחזיקו.

תמורת הצטרפות המפלגות הדתיות לממשלה היה הליכוד מוכן לוותר ויתורים מפליגים ביותר במישור הדתי, שנבעו גם מהשקפת עולמו המסורתית. חלק ניכר ביותר מסעיפי ההסכם הקואליציוני בין שלושת המפלגות עסקו בנושאים דתיים.³⁴ ההסכם הבטיח בין השאר שניתוחים שלאחר המוות ייעשו אך ורק אחרי הסכמת המשפחה, ששיבות הסדר חדשות יוקמו באזורי פיתוח ובאזורי ספר ושבנות דתיות ישתחררו משירות צבאי על יסוד הצהרה, בלי בדיקה נוספת. כמו כן גדל גידול ניכר היקף שחרור בני הישיבות משירות צבאי, מכמה מאות בלבד לאלפים ואחר כך לרבבות, וכן הובטח למחוק את הסעיף בחוק ההפלות המתיר הפסקת היריון בשל תנאים חברתיים ומשפחתיים.³⁵

בדין בכנסת על הרכבת הממשלה החדשה הצדיק חבר הכנסת יהודה מאיר אברמוביץ, מראשי אגודת ישראל, את הסעיפים הדתיים בהסכם הקואליציוני, שרבים ראו בהם כפייה דתית: "תבענו תיקון חוק ההפלות, שבצורתו הנוכחית יביא להקטנת האומה בעוד כלנו רוצים בגידולה [...] תבענו חיזוק שמירת השבת, ראוי יום המנוחה המקודש שכל בית ישראל יוכלו להיות בחיק משפחותיהם".³⁶ לפיכך אפשר לראות בהסכם הקואליציוני בין הליכוד למפלגות הדתיות לא רק מסמך פוליטי אלא גם שלב חשוב במאבק על דמות החברה הישראלית.

ד"ש ושאלת לשון המאזניים

כדי להבהיר את חשיבות המושג הגוש החוסם, יש לדון בד"ש ובשאלת לשון המאזניים. מפלגה זו הוקמה בינואר 1977, כשהתברר שישראל הולכת לבחירות חדשות בעקבות התפטרות ראש הממשלה יצחק רבין.³⁷ היא הורכבה מהתנועה הדמוקרטית בראשות

33. בכנסת הראשונה היה יושב ראש הוועדה דוד צבי פנקס מהחזית הדתית המאוחדת. מ־1951 היה היושב ראש נציג מפא"י ישראל גורי, ואחריו ישראל קרגמן.

34. הסכם זה נחתם ב־19 ביוני 1977, יום לפני דיון הכנסת על הרכבת הממשלה. ראו: אברהם תירוש, "46" סעיפים בהסכם הקואליציוני", **מעריב**, 19 ביוני 1977.

35. ראו: ויץ, 2011, עמ' 199-200.

36. דיון הכנסת ב־20 ביוני 1977, **דברי הכנסת**, כרך פ, עמ' 33.

37. אחרי שפיטר את שרי המפד"ל ("התרגיל המבריק"), ב־22 בדצמבר 1976, איבדה ממשלתו את הרוב הפרלמנטרי, ובעקבות זאת הוא הגיש את התפטרותו לנשיא המדינה אפרים קציר.

יגאל ידין ומתנועת שינוי בראשות אמנון רובינשטיין, ושמה שילב את שמות שתי התנועות: התנועה הדמוקרטית לשינוי (ד"ש). רוב ראשיה ונציגיה בכנסת היו אנשי תנועת העבודה והשמאל, ובהם אמנון רובינשטיין, מאיר עמית, שמואל טולדנו, דוד גולומב וישראל כץ, שאחר כך כיהן כשר העבודה והרווחה מטעם ד"ש (בשנים 1977-1981). בצמרת המפלגה עמד איש ימין מובהק אחד – שמואל תמיר. בבחירות השיגה המפלגה החדשה הישג נאה: היא קיבלה 15 מושבים בכנסת (11.6% מקולות המצביעים) והפכה למפלגה השלישית בגודלה, אחרי הליכוד והמערך.

הרוב הגדול של בוחר מפלגת ד"ש היו מצביעי המערך בבחירות הקודמות. מטרתם הייתה להעניש את המערך, אך הם לא ציפו כלל להחלפת השלטון. גם ראשי המפלגה הופתעו לחלוטין מקריסת המערך והביעו חוסר אמון בתוצאות הראשונות של הבחירות, "אך כשהתאמתו התחזיות, פינה חוסר האמון את מקומו להפתעה מוחלטת"³⁸.

שאיפת ראשי ד"ש טרם הבחירות הייתה גלויה: להפוך את מפלגתם ללשון מאזניים שתוכל להכריע איזו משתי המפלגות הגדולות תרכיב את הממשלה החדשה. ניצחון גוש הימין והדתיים, שהשיג רוב מוחלט, טרף את קלפיהם. יומיים אחרי הבחירות נכתב ב'מעריב' כי קרוב לוודאי שבגין "יכול לשלוט בלי ד"ש; עובדה זה נוטלת מיגאל ידין וחבריו חלק ניכר מכוח המיקוח שלהם"³⁹. כן נכתב על זה כי מצב זה סתם את הגולל על תקוות ד"ש להיות לשון מאזניים. במערכת הבחירות שחוללה את התמורה הפוליטית הגדולה, היה חלקה של ד"ש שולי. אף כי הייתה למפלגה השלישית בגודלה, השפעתה על האירועים הייתה משנית, שלא כמה ששיערו ערב הבחירות או מייד לאחריהן.⁴⁰

הטקטיקה של בגין כלפי ד"ש הייתה לנטרל את כוחה, ומטרתו הייתה לצרפה לממשלה בלי יכולת מיקוח והשפעה. הוא נקט שני צעדים שפגעו במעמד המפלגה וראשה: הצעד האחד היה מינוי משה דיין לשר החוץ, אף שידין סבר כי הוא עצמו מועמד ראוי ביותר לתפקיד זה; הצעד האחר היה הרכבת ממשלה צרה בלי ד"ש. המשא ומתן עם ד"ש להצטרפותה לממשלה התחדש באוקטובר 1977, אחרי כמה חודשים בלי מגעים בין שתי המפלגות. בשלהי אותו חודש, אחרי ויכוח מר, החליטה מועצת ד"ש להצטרף לממשלה. אנשי שינוי התנגדו התנגדות נחרצת להצטרפות, ומנהיגם אמנון רובינשטיין אף סירב להיות חבר ממשלה. ארבעה מראשי ד"ש הצטרפו לממשלה כשמונה ידין לסגן ראש הממשלה בלי שמונה על משרד ממשלתי,⁴¹ והממשלה הפכה רחבה ויציבה, שכן תמכו בה 77 חברי כנסת, כולל אנשי שינוי.

38. עמוס לבב, "בהתאפקות, בלי כל שמחה לאיד", **מעריב**, 18 במאי 1977.

39. "הדילמה של ד"ש", יומן מעריב, **מעריב**, 19 במאי 1977.

40. אוריאלי וברזילי, 1982, עמ' 232.

41. שאר השרים היו שר העבודה והרווחה ישראל כץ (שלא היה חבר כנסת), שר התחבורה והתקשורת מאיר עמית ושר המשפטים שמואל תמיר.

היו שראו בחיוב את הצטרפותה של ד"ש לממשלה. במאמר מערכת בעיתון 'הארץ' נכתב: "נציגי ד"ש בממשלה יוסיפו לה לא מעט – שם בין לאומי, ניסיון פרלמנטרי ובביצועי ידע בענייני ביטחון. מר בגין יכול התברך על כך שעלה בידו לרכוש את תנועת ד"ש כשותף לקואליציה".⁴² ב'מעריב' נטען כי צירוף שרי ד"ש יהפוך את הממשלה שברירית פחות ובעלת שיקול דעת ויכלת ביצוע גבוהה יותר: "הממשלה המקוטעת שכינה בארבעה החודשים לא הייתה ערוכה מבחינה נפשית ולא מבחינה ארגונית – לטיפול בבעיות החברה והממשל".⁴³ מנגד היו מי שמתחו ביקורת חריפה על צעד זה, ובמיוחד על יגאל ידן, שהפך חיש מהר מתקווה גדולה למושא ללעג מר. דורון רוזנבלום תיאר את התהליך שהתחולל אצל ידן: בהופעה הטלוויזיונית הראשונה שלו אחרי הבחירות הוא ייצג את המחאה והזעם,⁴⁴ בהופעות הבאות הוא ייצג את התקווה, שהייתה נאיבית למדי, ומשהצטרף לממשלה הפך לסמל "הממסד החדש-ישן ועם הגינונים והטרמינולוגיה של ממסד".⁴⁵ סילבי קשת כתבה עליו דברים חריפים אף יותר: ידן, המכונה 'מנהיג ד"ש', "נכנס בזחילה ללא מגנים לברכיו, מבלי שבכלל הוזמן לכך. עקרונות הם בשביל לציפורים. העיקר להיות שם".⁴⁶ חודשים אחדים אחרי ההצטרפות לממשלה התפרקה ד"ש, ובקיץ 1978 הפכה לרסיסי סיעות זעירות. כשנה וחצי אחרי שהוקמה המפלגה ויותר מ-200,000 בוחרים הביעו את אמונם בה, היא נמוגה. יגאל ידן והשר ישראל כץ נשאר בממשלה עד תום הקדנציה שלה באוגוסט 1981, בלי מפלגה ובלי גיבוי פוליטי. סיפורה של ד"ש וסיפורו של יגאל ידן, שראו אותו כדהגול הישראלי, הם סיפורים עגומים מאוד.

העיתונות לנוכח המהפך

המהפך נתפס בעיני הציבור הישראלי כאירוע היסטורי מסעיר ומפתיע, ואך טבעי הוא שהעיתונות בארץ עסקה בעניין רבות. כמה קווים מרכזיים הקשורים למהפך עלו בעיתונות: ההפתעה שבמהפך, שעתה היפה של הדמוקרטיה הישראלית, העונש שהעניש הבוחר את המערך וניצחון הליכוד.

ההפתעה שבמהפך: לפני הבחירות רווחה תחושה כי המערך יאבד חלק ניכר מכוחו, אך מעטים סברו כי הבחירות יביאו לחילופי שלטון. ב'על המשמר', יומון מפ"ם, נכתב כי היה

42. "ד"ש עברה את הרוביקון", **הארץ**, 21 באוקטובר 1977.

43. "ממשלה שלמה", יומן מעריב, **מעריב**, 24 באוקטובר 1977.

44. ידן הכריז על כניסתו לזירה הפוליטית בתוכנית הטלוויזיה 'מוקד' במאי 1976.

45. דורון רוזנבלום, "כמה הבהרות סופיות", **הארץ**, 24 באוקטובר 1977.

46. סילבי קשת, "כולם אנשי כבוד הם", **ידיעות אחרונות**, 21 באוקטובר 1977.

ברור שהמערך יאבד מכוחו בבחירות, והכול עסקו בשאלת גודל הירידה: "אך דומה, כי איש לא העלה בדעתו נפילה תלולה כזו – לא יריבי המערך וכבמובן לא אוהדיו. 18 המנדטים האבודים של המערך הם מהפכה של ממש במפה הפוליטית בישראל".⁴⁷ גישתו של ד"ר הרצל רוזנבלום, עורך 'ידיעות אחרונות' ורוויזיוניסט ותיק, הייתה נחרצת עוד יותר: "מה שאירע בבחירות אלו הוא הרבה יותר משינוי. כאן התחוללה מהפכה. לא היה איש במדינה שציפה לכך במקור, והמהפכה היא רק פוליטית, היא מהפכה **היסטורית** [ההדגשה במקור]. המשתרעת בדרכי המחשבה וההתנהגות היהודית". המחבר הדגיש כי המהפך הוא "כעין הר געש שפרץ ללא אזהרה מהמעמקים".⁴⁸

שעתה היפה של הדמוקרטיה הישראלית: כל העיתונים הדגישו כי הבחירות היו מסודרות ושקטות – עדות לעוצמת הדמוקרטיה בישראל. דווקא 'דבר', עיתון ההסתדרות, שקשור לצד המובס, הוא שהבליט נקודה זו. יום אחרי הבחירות נכתבו בו דברים קצרים אך מפורשים: "דינו של הבוחר דין הוא, ועל פיו תקום הכנסת";⁴⁹ למחרת נכתב בו כי גם מי שהתאכזב מתוצאות הבחירות "חייב לציין בסיפוק כי הבחירות לכנסת שלשום נתגלו מחדש שורשיה האיתנים של הדמוקרטיה הישראלית".⁵⁰ ב'מעריב' נכתבו דברים דומים. נקבע בו כי "העם אמר את דבריו", ותוארה האווירה ששררה ביום הבחירות: "באווירה של חג, בסדר מופתי, בתחושה של אחריות, בחרות מלאה ובשיעור השתתפות ללא תקדים",⁵¹ הלכו אתמול המוני אזרחים לקלפיות לבחור את נציגיהם להנהגת המדינה בתקופה שעוד לא הייתה כמוה לסיכונים לסיכויים". במאמר צוין: "זהו בראש ובראשונה ניצחונה של הדמוקרטיה הישראלית, ניצחון רוחו החופשית של העם".⁵²

העונש שהעניש הבוחר את המערך: כל העיתונים התמקדו בירידתו הדרמטית של המערך ובסילוקו מהשלטון. כולם ראו בסילוקו מעין החטא ועונשו. ב'מעריב' נכתב כי המערך שילם את מלואו המחיר "על ההסתאבות החברתית, על פרשיות השחיתות, על המלחמות הפנימיות ועל מחדליו".⁵³ ב'הצפה', העיתון של הציונות הדתית, נכתב שהאזרח הישראלי התבונן במערך וכן "בכישלונותיו המדהימים בכלכלה ומשק, חברה ומוסר.

47. דורית גפן, "המפולת", **על המשמר**, 19 במאי 1977.

48. ד"ר הרצל רוזנבלום, "מהפכה", **ידיעות אחרונות**, 18 במאי 1977. רוזנבלום היה אחד משלושת נציגי הצה"ר (המפלגה הציונית והרוויזיוניסטית) במועצת המדינה הזמנית. חתם על מגילת העצמאות בשמו העברי – ורדי.

49. "דין הבוחר – דין", דבר היום, **דבר**, 18 במאי 1977.

50. "נקבע הרכב הכנסת, הגיע התור הממשלה", שם, 19 במאי 1977.

51. ההשתתפות לא הייתה רבה במיוחד: הצביעו 79.2% מכלל בעלי זכות הבחירה, כמעט כמו ההשתתפות בבחירות הקודמות (78.6%) וכמו ההשתתפות בבחירות הבאות, ביוני 1981 (78.5%).

52. "מנדט לאחדות לאומית", יומן מעריב, **מעריב**, 18 במאי 1977.

53. שם.

אינפלציה דוהרת, שבתות מחבלות, פריין עבודה שוקע, תוהו ובוהו. ראה ורגז".⁵⁴ ישעיהו בן־פורת טען: "יש טעמים וצידוק להושבת תנועת הפועלים המפוררת והשסועה מחוץ לטווח השלטון. הסתאבות המפלגה השלטת הגיעה בשנים האחרונות לממדים כאלה".⁵⁵ ב'הארץ' נטען כי תהליך שקיעת המערך התחיל אחרי מלחמת יום הכיפורים: התנהלותו אחרי המלחמה והתפטרות גולדה מאיר מעידים כי "מפלגה זאת אינה מסוגלת להתארגן מחדש. פעם אחרי פעם הושמעו מתוך המפלגה ומחוצה לה אזהרות שמצבה הפנימי, התפוררות מוסדותיה, ניתוק מנהיגיה מאקטיווה המפלגתית, ההססנות בהגשת מסקנות מרעידת האדמה באוקטובר 1973 – מובילות אותה לאובדן השלטון".⁵⁶ ב'על המשמר' נכתב על הקשר בין המחדל במלחמת יום הכיפורים לכישלונם בבחירות: הבחירות לכנסת השמינית נערכו בדצמבר 1973, "ממש בסיומה על המלחמה והמחאה עדיין הייתה בראשיתה". אומנם כבר אז איבד המערך כמה מנדטים, "אלא שהלם המלחמה עדיין לא בא לידי ביטוי". ואילו עתה, בבחירות אלו, "צורף גם החשבון של מלחמת יום הכיפורים למאזן הכללי של השלטון".⁵⁷

הליכוד וניצחונם: היו שניסו לגמד את הניצחון וטענו שהליכוד ניצח בבחירות "לא מאהבת מרדכי אלא משנאת המן", והניצחון נבע בעיקר מרצונו העז של הציבור להעניש את המערך ופחות מהאמונה שאנשי הליכוד ינהיגו את המדינה טוב יותר.⁵⁸ גם יהושע א' גלבוע נדרש לנקודה זו וטען שנכון כי הליכוד זכה בהצלחה גדולה, אבל יש להדגיש כי כישלון המערך בולט יותר מעליית הליכוד, שהיא קטנה למדי.⁵⁹

אחרים ראו בליכוד ובמנהיגו בגין את גיבורי הבחירות. משה שמיר הפליג בשבח הליכוד כשנתיים לפני שעזב אותו בטריקת דלת.⁶⁰ הוא לא קיבל את הטענה שהשיג הליכוד "הוא רק צילום תשליל של מפולת המערך". הניצחון הוא יותר מחשבון מתמטי שטחי, "ניצחון של קו יסודי בהווה הישראלי – קו העובר כחוט שני דרך כמה וכמה מישורי חיים: חברתי, תרבותי ורעיוני". ניצחונם אינו "טכני־ארגוני בלבד, אלא בעיקר רעיוני־מוסרי".⁶¹ על בגין נכתב

54. "בעמדת מפתח", על המצפה, ה**צפה**, 19 במאי 1977.

55. ישעיהו בן־פורת, "לא סוף העולם", **ידיעות אחרונות**, 19 במאי 1977.

56. רן כסלו, "הכתובת על הקיר", **הארץ**, 24 ביוני 1977.

57. מרק גפן, "מעז יצא מתוק", **על המשמר**, 20 במאי 1977. גפן היה אחד מעורכי העיתון.

58. ישעיהו בן פורת, "לא סוף העולם", **ידיעות אחרונות**, 19 במאי 1977.

59. יהושע א' גלבוע, "רעידת אדמה", **מעריב**, 18 ביוני 1977.

60. שמיר, שהיה חבר כנסת מטעם התנועה למען ארץ ישראל השלמה במסגרת הליכוד, עזב אותו ב־1979 בעקבות הסכם השלום עם מצרים והיה אחד ממייסדי מפלגת התחיה עם חברת הכנסת גאולה כהן.

61. משה שמיר, "ניצחונם של הליכוד – ניצחון ממש", **מעריב**, 19 במאי 1977.

כי הניצחון בבחירות הוא ניצחוננו, כי "חרף מסע ההפחדה שנוהל נגדו, קיבל עתה מנדט ברור להרכיב את הממשלה הבאה".⁶²

יחסו של מנחם בגין לדת ולמפלגות הדתיות

רצונו של מנחם בגין להרכיב ממשלה צרה, אך ורק עם המפלגות הדתיות, נבע לא רק מכוונתו לפגוע במעמד הפוליטי של ד"ש עצמה וברצונה להיות מפלגת לשון המאזניים, אלא גם מיחסו העמוק – האידיאולוגי ואף הרגשי – כלפי הדת היהודית וכלפי המפלגות הדתיות. יחסו בא לידי ביטוי בכמה עיקרים, ונפרטם להלן.

יחסו של בגין לנושאי הדת היה שונה לחלוטין מיחסו של זאב ז'בוטינסקי כלפיהם. ז'בוטינסקי הגדיר את עצמו אתאיסט, ובמישור הפוליטי לא רצה לשתף פעולה עם המפלגה הציונית-דתית המזרחי. לכן, ב־1931, בימי הקונגרס הציוני הי"ז, החמיץ ז'בוטינסקי אפשרות נדירה לעלות על כס השלטון בהסתדרות הציונית ולהיות נשיאה במקום חיים וייצמן, שלא נבחר. אילעזר דון'יחיא כתב כי לז'בוטינסקי, שגדל בעיר הנמל אודסה הקוסמופוליטית, היו מגעים מעטים ורופפים עם היהדות. לא הייתה לו זיקה מיוחדת לדת, והמקורות שעיצבו את עולמו היו רחוקים ממנה. הם "היו נטועים בעיקרם בתרבות המערב הכללית". חלק ניכר מחייו הוא חש זרות כלפי יהודי הגטו במזרח אירופה, ויחסו לדת היהודית היה בעיקר ריחוק והסתייגות.⁶³

שלא כז'בוטינסקי, מנחם בגין, שהצהיר כל חייו שהוא רואה בז'בוטינסקי את מורו ורבו, היה מסורתי, ויחסו לעולם הדתי היה חיובי וקרוב. על כך נכתב כי יש לעמוד על "ההבדל הבולט ברקע החברתי והתרבותי של שני המנהיגים. בגין, שגדל בסביבה יהודית מובהקת, והתחנך ברוח המסורת היהודית. למרות שבגין לא היה יהודי אורתודוכסי 'המקפיד על מצווה קלה כחמורה', הוא הקפיד על עיקרי הדת היהודית כמו שמירת כשרות ואי-חילול שבת בפרהסייה"⁶⁴ מבחינה זו היה בגין שונה מאוד מראשי ממשלות מטעם מפא"י שכינהו לפניו, והיו חילונים מובהקים. דוגמה בולטת ליחסם לדת הוא יחסו של משה שרת, ראש הממשלה השני, ליום הכיפורים. ביום הכיפורים תשט"ו (1955) כתב שרת ביומנו: "יום

62. "מנדט לאחדות לאומית", יומן מעריב, שם, 18 ביוני 1977.

63. בשנות השלושים, שהיו העשור האחרון בחייו של ז'בוטינסקי (נפטר ב־1940), חל שינוי ביחסו כלפי הדת. גדעון שמעוני כתב כי באותו עשור ז'בוטינסקי "הגיע מהשקפה חילונית גמורה לכלל מידה של דתיות" (שמעוני, 2001, עמ' 290-291). השינוי נבע גם משיקולים פוליטיים, אך גם מצורך פנימי: הוא הטיל ספק בהשקפה האימננטית הרציונלית הוותיקה שלו. כמו כן במידה רבה בשנים האחרונות לחייו התחיל ז'בוטינסקי, אתאיסט המובהק, לחפש מעין אלוהים.

64. דון'יחיא, 2004, עמ' 160.

כיפור. כל היום בבית [...] חיללתי כל קודש בשבתי מבוקר ועד ערב על ערימות נייר".⁶⁵ הדברים שכתב ביום הכיפור שאחריו, בתשי"ז (1957), מעידים עוד יותר על יחסו לדת: "ערב יום הכיפור. משום מה השתוקקה הפעם נפשי מאוד לצום ולבלות את כל יום הדין בבית הכנסת. מנוי וגמור היה עימדי בדבר וגם ציפורה [אשתו] התכוננה לצום בחברתי. אך בעומדי על סך המועד הוברר לי כי לא יקום הדבר ולא יהיה. על סדר יומי מגובבים עדיין עניינים כה עד שאין לגמרי ביכולתי להקריב יום שלם מתוך הימים הספורים שנתו עד הנסיעה".⁶⁶

שלא כשרת, אפשר למצוא לא מעט דוגמאות וביטויים ליחסו הקרוב והחם של בגין כלפי הדת היהודית, ונביא שתי דוגמאות לכך. דוגמה אחת היא מן הימים שעמד בראש מפלגת האופוזיציה המרכזית. בפברואר 1962 דנה הכנסת החמישית בחוק איסור גידול חזיר, התשכ"ב-1962. את הצעת החוק הגישו שישה חברי כנסת מסיעות שונות, ובהם חברת הכנסת אסתר רזיאלנאור מתנועת החרות. בגין נאם בדין כנציג סיעתו, וקבע כי איסור אכילת חזיר וגידולו הוא אחד העיקרים הדתיים והמכוננים של הזהות הלאומית היהודית. בגין סיפר שאכילת חזיר היא טראומה אישית שרדפה אחריו שנים רבות:

באתי פעם, כילד קטן, לבית ספר גויי. וההתרחשות הראשונה באותו יום, שלא אשכחנה לעולם. הייתה קשורה בניסיון של תלמידים אחרים להאכילני את הבשר הזה, או למרוח שפתותי בשומן שלו. הייתי ילד, והם היו רבים. ואני זוכר את המלחמה, את ההיאבקות, את כל שהתרחש באותו רגע בתוכי; את הניסיון למנוע את הדבר הזה; את הזעזוע הנפשי. בן עשר הייתי. ואני סובר שכל ילד שעבר עליו ניסיון כזה, כמוני נהג.⁶⁷

עוד דוגמה ליחסו החיובי של בגין ליהדות נביא מדבריו במאי 1969, בימים שכיהן בתפקיד שר בלי תיק בממשלת גולדה מאיר, ואמר דברים ברורים ביותר בשאלת התחבורה הציבורית בשבת:

אנחנו החלטנו שאוטובוסים לא יהלכו בשבת. אני חושב שבצדק החליטו כך. צריך לבחור. לו היינו מתירים אוטובוסים בשבת, כלומר שירות ציבורי בשבת אז מדוע לא רכבת, ועוד ועוד. אז השבת תחדל מלהתקיים במדינת ישראל, וזו הבעיה הגדולה. איך בכל זאת במדינת

65. שרת, 1978, כרך ד, 26 בספטמבר 1955, עמ' 1171.

66. שם, כרך ו, 14 בספטמבר 1956, עמ' 1696. ב'9 בספטמבר נסע שרת לביקור ארוך במזרח הרחוק.

67. ישיבת הכנסת החמישית ב'19 בפברואר 1962, בתוך: נאור ולמפרום, 2014, עמ' 139-140.

היהודים, במדינת ישראל לה זכינו, נקיים מה שניתן לקיים מבחינת השבת? השבת הייתה אחד התחומים החשובים ביותר בתולדות ישראל סבא.⁶⁸

נקודה פוליטית מרכזית מבחינת יחסו של בגין לדת היא יחס תנועת החרות אליה. הוא הקים תנועה זו ב־15 במאי 1948, יום אחרי הכרזת המדינה, והיא מאופיינת בזיקה למסורות הדתית היהודית. לדימוי זה, שהועתק לאחר מכן לליכוד, הייתה השפעה חשובה במישור הפוליטי, שכן הוא מילא תפקיד מרכזי בגורמים שהניעו רבים בציבור הדתי והמסורתי להעניק את תמיכתם לחרות וליכוד, והוא גם שהמריץ את המפלגות הדתיות להצטרף לקואליציות ממשלתיות בראשות הליכוד, כשניתנה להן ההזדמנות לעשות זאת.⁶⁹

עוד שני טעמים הניעו את בגין לפנות למפלגות הדתיות ולצרפן כשותפות ראשונות לממשלתו החדשה. הטעם האחד היה שאיפתו לכוון ברית היסטורית עמן בנוסח הברית שיצרה מפא"י עם המפלגות הציוניות-דתיות, המזרחי והפועל המזרחי. ברית זו שרדה שנים רבות – בימי המדינה וגם קודם לכן, בימי היישוב – והמפלגות הדתיות השתתפו בקואליציות בהנהלת הסוכנות ובממשלת ישראל שמפא"י. אבל הברית הייתה בעיקר פרגמטית, והעניקה למפא"י את השלטון ולמפלגות הדתיות את ההשתתפות בשלטון. כמה גופים ואישים בפועל המזרחי, כמו הקיבוץ הדתי ומנהיגה משה אונא, ראו בברית כשותפות אמת, אבל הרוב ראו בה ברית שאפשר לגרוף באמצעותה רווח פוליטי.

ואולם מבחינת בגין הייתה הברית אמורה להיות שונה, מהותית ואידאולוגית יותר, ברית שרואה את החברה הישראלית כחילונית פחות וכמכבדת יותר את אורח החיים המסורתי ואת ערכי הדת. אחרי שקיבל בגין מנשיא המדינה אפרים קציר את המנדט להרכיב את הממשלה החדשה, בא לכותל המערבי וביקר את הרב צבי יהודה קוק – צעדים שלא נקט שום ראש ממשלה מלבדו. בגין, שהבין היטב את עוצמת הסמלים, שידר מסר ברור: מתחיל עידן חדש שבו הערכים המשותפים לימין הרוויזיוניסטי ולדתיים עומדים בלב סדר היום. עוד טעם לברית זו היה שהובלט בה עיקר נוסף: התנגדות לחלוקת ארץ ישראל ותמיכה בהתיישבות בכל חלקיה. ב־19 במאי 1977, יומיים בלבד אחרי יום הבחירות, ביקר בגין ביישוב קדום שליד שכם, שהקים גרעין אלון מורה בימי ממשלת רבין. במהלך הביקור אמר הוא משפט שקשה לשכוח: "בקרב יהיו הרבה אלוני מורה, ולא יהיה עוד צורך בקדום".⁷⁰ ליזו עמד יוסף בורג, מנהיגה הוותיק של המפד"ל, והתצלום של השניים

68. מדבריו בישיבת הממשלה ב־12 במאי 1969, שם, עמ' 187.

69. דן'יחיא, 2011, עמ' 66.

70. יוסי ולטר, "בגין באלון מורה: 'בקרב יהיו הרבה אלוני מורה' – ולא יהיה צורך בקדום", מעריב, 20 במאי

באלון מורה מסמל את הברית החדשה גם בנושא ההתיישבות ביהודה ושומרון - נושא שהיה תמיד בעומק נשמתו של מנחם בגין.

סיכום

במהלך כהונת הכנסת התשיעית וממשלת בגין הראשונה רווחה התחושה ששלטון הליכוד הוא אפיזודה חולפת ושהמערך יחזור למקומו הטבעי - כס השלטון. כבר בראשית 1981 איבדה הממשלה את הרוב הפרלמנטרי, והכנסת התשיעית פיזרה את עצמה. הבחירות לכנסת העשירית נערכו ב־30 ביוני 1981. במרץ 1981 פורסמו סקרים שחזו שהמערך ישיג 50 מושבים, והליכוד לעומתו ישיג 23 מושבים בלבד.⁷¹

במהלך מערכת הבחירות - שהייתה סוערת, אלימה ודרמטית - הלך הפער והצטמצם. המערך השיג אומנם הישג נאה והחזיר לעצמו את רוב המושבים שאיבד בבחירות הקודמות: הוא קיבל 47 מושבים (36.6% מקולות המצביעים), שהם כמעט 40% מכלל מושבי הכנסת החדשה, אבל למרות התחזיות, הגביר גם הליכוד את כוחו וקיבל 48 מושבים (37.1% מהקולות). הוא הגיע לשיא כוחו בכל מערכות הבחירות. למרות טענת ראשי המערך כי תוצאת הבחירות היא תיקו, המפלגה היחידה שהייתה מסוגלת להרכיב את הממשלה החדשה הייתה הליכוד, ואכן, כבר בליל הבחירות הצליח בגין להרכיב את ממשלתו השנייה. הסיבה המרכזית להצלחתו של בגין הייתה שבבחירות אלו השיג גוש הימין־דתיים רוב מוחלט, כמו בבחירות הקודמת. הוא קיבל 64 מושבים: הליכוד השיג 48 מושבים; המפד"ל, שהפסידה מחצית מכוחה, השיגה שישה מושבים (4.9% מהקולות); אגודת ישראל השיגה ארבעה מושבים (3.7%), ושתי מפלגות חדשות קיבלו שלושה מושבים כל אחת: תמ"י (תנועת מסורת ישראל) והתחיה (כל אחת קיבלה 2.3% מהקולות). ממשלת בגין החדשה הייתה צרה מאוד, כי התחיה, שהתנגדה לפינוי יישובי פתחת רפיח, סירבה להיות חברה בממשלה.⁷² אם כן, בממשלה תמכו 61 חברי כנסת מטעם הליכוד ומטעם שלוש מפלגות דתיות - המפד"ל, אגודת ישראל ותמ"י - והיא סימלה את המשך הברית בין הליכוד לדתיים.

למרות העלייה הגדולה של המערך, גוש המרכז-שמאל ירד ל־54 מושבים. נוסף על המערך היו בו שלוש מפלגות קטנות: חד"ש, שירדה לארבעה מושבים (3.4% מהקולות); שינוי, רסיס שנשאר מד"ש, שקיבלה שני מושבים (1.5% מהקולות), ור"ץ, שהשיגה מושב

71. "משאל פור"י", הארץ, 16 במרץ 1981.

72. בקיץ 1982, אחרי פינוי היישובים ובימי מלחמת לבנון הראשונה, הצטרפה התחיה לממשלה.

אחד (1.4% מהקולות). תלם, המפלגה החדשה שהקים משה דיין, קיבלה שני מושבים (1.6% מהקולות). היא לא הייתה קשורה לשום גוש משני הגושים.
מבחינת בחירות אלו אפשר להסיק שתי מסקנות שקשורות לבחירות הקודמת, בחירות המהפך. המסקנה האחת היא כי שאלת הגוש החוסם אכן מילאה תפקיד מכריע בדרמת המהפך, והמסקנה האחרת היא שהמהפך לא היה אפיזודה חולפת, אלא אירוע מכונן שהשפיע על חיינו עד עצם ימינו, גם הודות לברית בין הימין לדתיים.

רשימת קיצורים ומקורות

נ' אוריאל וואמנו ברזילי, עלייתה ונפילתה של ד"ש , תל אביב 1982.	אוריאל וברזילי, 1982
א' דוניחיא, "בין לאומית לדת: התמורה בעמדת ז'בוטינסקי כלפי המסורת הדתית", א' בראלי ופ' גינוסר (עורכים), איש הסער – מסות ומחקרים על זאב ז'בוטינסקי , שדה בוקר 2004.	דוניחיא, 2004
א' דוניחיא, "בין לאומיות לדת: יהדות, דת ומסורת בתפיסתו של מנחם בגין", א' דיסקין (עורך), מאלטלנה עד הנה: גלגולה של תנועה – מחרות לליכוד , ירושלים 2011.	דוניחיא, 2011
י' ויץ, "הפה שהתיר: בן-גוריון, הקמת רפ"י והחרם נגד תנועת החרות ב1965", ישראל 17 (2010), עמ' 131-166.	ויץ, 2010
י' ויץ, "שתי נשמות: מנחם בגין כראש הממשלה (1977-1983)", א' דיסקין (עורך), מאלטלנה עד הנה: גלגולה של תנועה – מחרות לליכוד , ירושלים 2011.	ויץ, 2011
מ' מדזיני, גולדה – ביוגרפיה פוליטית , תל אביב 2008.	מדזיני, 2008
א' נאור וא' למפרום (עורכים), מנחם בגין – ראש הממשלה השישי: מבחר תעודות מפרקי חייו (1913-1992) , ירושלים 2014.	נאור ולמפרום, 2014
ג' שמעוני, האידיאולוגיה הציונית , ירושלים 2001.	שמעוני, 2001
מ' שרת, יומן אישי , תל אביב 1978.	שרת, 1978